

Olasz Sándor

Elea és Milétosz

Tózsér Árpád Milétoszi kumisz című esszékötetéről

Filozófiatörténeti emlékezetfrissítésre csábít Tózsér Árpád legújabb kötetében. Az eleaiak azt mondták, a létező érzékszerveinkkel nem, csak gondolkodásunkkal ismerhető meg, s a filozófia tárgya előbbrevaló az érzékelhető valóságnál. Dél-Itália nemcsak földrajzilag, gondolkodásban is messze volt a kis-ázsiai Milétosztól. Utóbbiak ugyanis a dologi princípiumokban hittek. A szüntelenül változó dolgok anyagelvűsége és dialektikája az egyik oldalon, a lét változatlan lényegének elve a másikon. Ennek az antik dichotómiának a mai változatát fedezi föl Tózsér Árpád. „...jelenkori irodalmunknak és irodalomkritikáknak – írja – nem az a baja, hogy különböző esztétikai ízlésű és szemléletű csoportok, sőt táborok léteznek benne, hanem az, hogy ezek a csoportok és táborok nem azonos felkészültségű, súlyú iskolákként, műhelyekként állnak egymással szemben, s így szembenállásuknak nincsen adekvát tudományos-filozófiai mélysége, színvonala. Az ókori Elea nem megvetette Milétoszt, hanem vitatkozott vele. De nem a filantrópia vezérelte a vitában (á la: »Adjunk már a dicsőségből egy kicsit ezeknek a szegény milétosziaknak is!«), hanem a kényszer: Milétosz jelentőségét nem lehetett nem tudomásul venni.

A mai magyar irodalomban szinte csak Eleának vannak műhelyei, Milétosz képtelen Elea partnere lenni.” Pedig a nézőpontok pluralitása nemcsak rossz válaszoktól, hanem rossz kérdésektől is megmentene bennünket. Hiszen hány olyan kérdés van, amelyre „a jó válasz csak a válasz megtagadása lehet...” Az író, „ha valóban író, minden jelentést képes irodalmi jellé, a művészi kommunikáció részévé tenni”, irányzatok, törekvések gettó-léte éppen ezért abszurd és értelmetlen. Tózsér fölleveníti azt a pillanatot, amikor Esterházy Péter megkapta az osztrák Állami Díjat, s a közönség szinte gyónásra járult az író elé. De „ki gyóntatta meg utoljára az egész népi-urbánus-nemzeti-szocial-liberál-keresztény-dzsentr-i-többségi-kisebbségi magyarságot? Talán Ady Endre...” Most ne keressük az Ady utáni példákat – vannak, szép számmal. Tózsér inkább a folyamatra figyelmeztet, amelynek veszedelmes végpontján a mű már nem jelent semmit, nincs egzisztenciális súlya, nem alapja az egyéni és nemzeti önismeretnek. A szerzőt minden bizonnyal nem a játék és könnyedség zavarja, hanem a súlytalanság és jelentésnélküliség eszményének kizárólagossá tétele. Éppen ezért a *Milétoszi kumisz* írásainak visszatérő mozzanata a kánonképző kritika csődjének bejelentése. Az, hogy „az eleai szimulakrum konzervtejtől megcsömörödve, a negatív pólus-nélküliség unalmába belefáradva” talán Milétosz felé igyekezhetnénk, „s közben jókat húznánk a kumisszal telt kulacsunkból”.

A Költészet mint az irodalomtudomány provokációja – az első ciklus címe Jauss emlékeztető tanulmányát parafrazeálja (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*). Mi irritálja Orbán Ottó, Tandori vagy Lator költészetében a „kánont”? „Tandori nagyon jól tudja (nem úgy, mint az »entelenségüket« a hivatásos kánoncsinálók receptje szerint ösz-

szeállító vagy a tömegkultúra piacán beszerző némely »posztmodernjeink«, hogy énekbe, énszerepekbe „születünk”, növünk bele, hogy az értelenségünk felismerése a világbeli helyzetünk tudatosítása során fokozatosan történik meg...” – és nem laboratóriumi körülmények között, előre eldöntve, hogy a személyiségnek nincs értéke, sőt, személyiség sincs valójában. Ezért „feminin, akarathiányos” a költészetünk, s emiatt nem tud mit kezdeni az irodalomtudomány egy része azzal a „mohó élni, megismerni és hatni akarással”, ami Orbán Ottó verseinek sajátja. „Fichte azt tartotta Kantról, hogy – »háromnegyedes fej», mert filozófiájának a nyelvén nem lehet a teljes igazságot kimondani. A mai magyar költészet kanonizált része is valamiféle »háromnegyedes« koponya, bizonyos dolgokra nincs nyelve. Művelői, hívei, teoretikusai ezért hajlamosak például az akaratot poétikailag nem létező valaminek tekinteni.” Tózsér Árpád mégis abban bízik, hogy a filozófiából is kiebrudalt metafizikát majd a költészet fedezi föl újra. A mai irodalmi kánont azonban sem Madách, sem Babits nem foglalkoztatja, mindketten mellékvágányra vannak tolva, mivel mindketten ahhoz a metafizikai hagyományhoz tartoznak, „amely Nietzsche, Heidegger és Derrida metafizikaellenes hadjáratai után – állítólag – már nem vethet föl újabb problémákat...” Ám Tózsér Árpád és még jó néhány kiváló költő munkássága bizonyítja, hogy a „létalapozottságú, de emberméretű »nyelvmetafizika«” megújulás lehet.

A *Milétoszi kumisz* – noha a szerző nem tipikusan önértelmező alkotó (amikor a *Forrás Vers és valóság* vitájához hozzászól, akkor is másokról vagy a kérdés elméleti vonatkozásairól ír) – arról is sokat elárul, hogy Tózsér Árpád hogyan gondolkodik a lassan Holttengerré váló költészetéről. Tudja, hogy sötét égbolt alatt élünk, reményei nem nagyok, de a megmaradtakat próbálja megőrizni. „...a vers valami versen inneniből (»első okból«) indul, s valami versen túlba tér meg; ha úgy tetszik: egyfajta szélsőségesen individualizált valóságdarab indítja..., s az autonóm (és persze az alkotó által hathatósan segített) szövegönmozgás intermezzója s a fentebb emlegetett sejtelenrend kialakulása után a valóságra (az olvasó valóságára) vonatkoztatva nyer valóságos jelentést.” Ha újraolvassuk Ottlik Géza *A regényről* című esszéjét, érdekes párhuzamra találunk a „nyelven-inneni tartalmakat” kifejező és „nyelven-túli realitásba” eljutó regénynyelvről, ami „maga is egy nyelven-inneni valósággrétegből keletkezett, kivont és arra utaló jelrendszer”. Elgondolkodtató, hogy e paradoxon láttán sem Ottlik, sem Tózsér nem fordul a dekonstrukció felé, inkább a nyelvi kifejezhetőség határait közelíti.

Ezeket az esszéket költő írja, s az ars poetica jellegű szövegrészek fogalmiságába versbe illő metaforikus mondatok keverednek: a vers „annyi, mint pusztá kézzel nyúlni át egy tömör téglafalon”, „a költészet a lehetetlen műfaja, a mérhetetlen mérésének műszere”. Egyik legszebb írásában Domonkos István *Kormányeltörésben* című válogatását és a címadó nagy verset a mindenkori aktuális olvasó értelmi-érzelmi kondícióiba belehelyezkedve méltatja: „...bennem leggyakrabban a »kisebbségi létezésem« történetét szólaltatja meg. Azt a »kisebbségtörténetet«, amely mindig az egyén és közösség viszonylatrendszerében alakul ki, s amelyet így az elmúlt évtizedek individualizáló-relativizáló versbeszéde tulajdonképpen az esztétikai tapasztalat határain túlra szorított. Ez a történet itt annak az egyénnek az esztétikailag érvényes mítoszává szerveződik, akit a nagy közösség (a világlobalizáció, mondhatnánk ma) saját egzisztenciájában tesz »vendégmunkássá«, idegenné.” A nyelv ugyan „alulstilizált”, de az utódokkal ellentétben nem „üresen kattogó”. A kifordítás itt zseniális teremtőmunka és nem öncélú játék. A *Bárka és ladik* című Hizsnai-kötetről szólva a sok lényeges mondat között van egy különösen fontos megállapítás: a költő „valamiképpen tovább is lép a nyelvi-irodalmi személyiségképződés folyamatánál. Versei nemcsak azt mutatják föl, hogy az ún. nyelvmegelejtés elve hogyan működik a gyakorlatban, hogyan válik a posztmodern életérzés kortudattá és

irodalommá, hanem azt is, hogy ez az életérzés és kortudat hogyan válik lassan már mechanikussá, gépiessé.”

A modernitást felülíró posztmodern *után* vagyunk, s ez az utániség természetesen nem mechanikus visszatérés a szövegirodalom előttihez. Tózsér Árpád pontosan érzékeli, hogy a hetvenes években még tragikum és komikum elemei elválaszthatatlanok. Mészöly *Alakulások* kötetében vagy Szilágyi István regényében (*Kő hull apadó kútba*) „még egyértelműen a tragikum aiszkhüloszi csúcsai komorlanak”, hogy aztán az 1979-es *Termelési regény* után Szókratész ironiája – tíz évre – mindent elsöprő győzelmet arasson. „csak azok az íróink maradtak talpon, akik Szókratészre hallgattak” – írja Tózsér, s ezzel tendenciát jelez, melynek az ironia állítólagos egyeduralmának elnyújtott évtizedében is kiváló művek mondanak ellen. (Az 1986-os év Nádas-regénye, az *Emlékiratok könyve* például egyáltalán nem ironikus.) A *Próza* című második rész esszéi Ottlik-, Mészöly-, Esterházy-, Závada-művek vizsgálatával bizonyítja, hogy a szerző milyen jól fölkészült prózaelemző. (Nem újdonság, könyvnyi Grendel-tanulmányával is igazolta.) Szövegköziségről (Ottlik – Musil, Mészöly – Csehov, Mészöly – Holan) és nyelvköziségről (Závada *Jadviga párnája* című regényének szlovák szövegeiről, a mű interlingvalitásáról) olvashatunk, Esterházy *Bevezetésének* irodalomtörténeti jelentőségéről, valamint egy kortárs prózát szemlélő kritikagyűjteményről, Alexa Károly prózairókat „leckéztető” bírálatairól. A kritika kritikájában egyébként két nagyon fontos fölismerést is megfogalmaz. Az egyik: nem baj, ha méltánytalanul mellőzött, a kánonképzők szerint összeférhetetlen szerzőkről ír valaki. A másik: ha a kritikai „értéktárlaton belül a hagyományos reáliáknak (történelem, vallás, nemzet, humánium, etika) a műbíráló kritériumrendszerében nagyobb szerep jut, mint amilyen a reáliákat, a témákat általában megilleti, akkor annak a kritika (mint mű) vallja kárát /.../, viszont, ha kritikusunk mintegy a művel személyes dialógust folytatva hozza szóba saját érdekeltségeit (azaz nem teszi meg őket mértéknek), de ilyen formában azokat bátran vállalja, akkor ez a »személyesség« még felszabadítóan, frissítően is hat hat olvasóra, kritikai diskurzusra egyaránt.”

A mai kritikai elfogultságokkal, anomáliákkal függ össze a könyv harmadik ciklusa, mely *Száműzve (a halhatatlanságba)* címmel – többnyire évfordulós, ám alkalminak korántsem nevezhető – esszéket közöl Nagy Lászlóról, Illyésről, Márairól, Madáchról és Vörösmartyról. Tózsér is úgy látja, az utóbbi időben aggasztó a régi írók nem ismerése, fitymálása. Túl sok a spanyolviasz-föltalálás, az ex cathedra-kijelentés. Mintha az ezredforduló felejteni akarna mindent, ami a mögötte lévő századra/századokra emlékezteti. Pedig az érzékenyen követő-figyelő irodalomértés tudatosíthatná a kései Nagy László-líra fordulatát, mely az erősen retorizált, felfokozott éntudatú versnyelv után egy szikárabb poétikát jelent be. A figyelmes és elfogulatlan irodalomtörténet nem azt bizonygatná, hogy Illyés Gyula valójában nem is volt jelentős költő, hanem – miként Margócsy István tette – az öregkori versekben a mondat-költészet kezdetét, a korábbi szó-poétikával való szakítás újszerűségét látná. Márai költészetéből miért csak a *Halotti beszéd*-szerű, direkt mondanivalójú verseket emlegetjük, s miért hallgatunk például az 1921-es *Emberi hang* Francis Jammes-reminiszcenciáiról? Miért nincs pezsgő Madách-kultusz és miért „irtózatosan időszerű” és „irtózatosan időszerűtlen” Vörösmarty Mihály? „A mai ember – írja Tózsér – már örültnek sem »örült«, csak »sár«. S a sár nem olvas Vörösmartyt, egyáltalán nem olvas verset, s ha olvas, akkor nem hajlandó vállalni a megrendülést.”

Az *Északi utazók* Tózsér Árpád világirodalmi tájékozódását, munkássága közép-európai erőterét villantja föl. Ez a közép-európaiság – mint az a ragyogó Herbert-esszéiből is kitűnik – európaiság, másságával az európai kultúrát is megújító lehetőség. Ad absurdum: Közép-Európa még Párizsban is lehet.

Tózsér Árpád esszéit olvasva Musil sorai jutnak eszembe: a negyedik műnem „az elérhető legnagyobb szigorúság egy olyan területen, ahol az ember éppenséggel nem tud pontosan dolgozni...” Mert akkor próbál megragadni valamit, amikor még nem ragadhata meg, közeledik, de még nem érkezett meg. Következésképpen a gondolkodás ortodoxiáját elvető folyamat merészsege és igazságkeresése legalább olyan fontos, mint a végeredmény. A Tózsér-esszé közelebb áll az élethez és az elsődlegesnek tekintett irodalomhoz, de azt is fölismeri, hogy az értelmezés párbeszédében a mű közelébe csak a szaknyelv segítségével férkőzhet. Igaz, ez a szaknyelv nem idegenszerű, nem elsajátíthatatlan tolvajnyelv. Egyetlen példa: Lászlóffy Aladáról szólva megállapítja, hogy „a személyiség a képek sokaságát kapja a világról, s e képek között ő maga is csak egy kép. S a képekből összeálló költői világmodellnek nem a személyiség a demiurgosza, hanem a »képek«, a világértelmezések személytelen viszonyrendje...” Ezt persze sokkal bonyolultabban is el lehetne mondani. Miközben Tózsér nem mond le a fogalmi meghatározottságról, az elbeszélés, a szabadabb narratív diskurzusok felé is elkalandozik. Az *Iskola Hranicén* például ezzel a mondattal indul: „1961. június 13-án, délelőtt egy szabályos kocka alakú gödörben ültem a cseh-morva Hranicén..., s a *Törless iskolaéveit* olvastam.” Várjuk a faültető katona életének további bonyodalmain, az esszéíró azonban – az indító jelenettől nem függetlenül – Ottlikot és Musilt kezdi összehasonlítani, a *belesodródás* különbségeiről beszél. Egyszerre én-kifejezés és tárgyyszerű elemzés – megfellebbezhetetlen igazságok közlése nélkül. Tózsér tudja, a megnevezés roppant bonyolult dolog, a „többi némaság” hamleti döbbenetében kérdéses bármiféle tanulság megfogalmazása. De hát erről – éppen e sorok írójának ajánlott versben (*Utószó, pokoljárásokhoz*) – gyönyörűen beszélt Tózsér Árpád: „Mi itt a tanulság?, kérded, barátom. / Ki tudhatja!? Gauguin képén a cím / érthetetlen nyelvű (talán maóri), / mint a Teremtés roppant vásznain.”

(*Kalligram, Pozsony, 2004.*)

Az asztalnál urak lesik a nyáron sült kecsagét I.